

Шачковська Л.С.
кандидат політичних наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна

ПЕРЕДУМОВИ ПІДПИСАННЯ БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ І ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

5 грудня 2017 року відзначалася 23-я річниця укладання лідерами України, Великобританії, Росії та США Будапештського меморандуму «Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» (ДНЯЗ, 1968 року) [6]. Проте 2014 рік став роком повного колапсу та руйнації усіх «гарантій», закладених у цьому міжнародно-правовому документі. Агресивні дії Росії стали також порушенням низки інших принципово важливих міжнародно-правових актів, серед яких насамперед: Статут ООН, Хельсінський заключний акт 1975 року та десяток інших основоположних документів ОБСЄ, рамковий Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією від 1997 року та інші двосторонні домовленості, ДНЯЗ та інші міжнародні документи [5]. Визначено, що недотримання домовленостей сторонами меморандуму ставить під сумнів ефективність усієї системи гарантій нерозповсюдження ядерної зброї у світі.

Міжнародна спільнота визнала факт порушення положень Будапештського меморандуму по відношенню до України. Про це у своїй промові на Гаазькому саміті з фізичної ядерної безпеки 24 березня 2014 року заявив Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун, зазначивши, що гарантії безпеки були важливою умовою для приєднання України до ДНЯЗ, але їх надійність була серйозно підірвана подіями навколо України. Генсек ООН висловив думку, що це матиме негативні наслідки як для регіональної безпеки, так і для усього режиму нерозповсюдження ядерної зброї [4].

Ядерна зброя є найнебезпечнішою в світі, адже потенційно може зруйнувати цілі міста, знищивши мільйони людей, а в довгостроковій перспективі становити загрозу для природного середовища та життів наступних поколінь. Хоча з військовою метою цей вид озброєнь використовувався в історії людства лише двічі (під час бомбардувань японських міст Хіросима та Нагасакі 1945 року), небезпечним є сама його наявність: за різними оцінками, в світі налічується близько 22 тисяч одиниць ядерних боєголовок та вже здійснено понад 2 тисячі відповідних випробувань.

У 2014 році проблема дієвості та ефективності наявних гарантій безпеки держав, які не володіють ядерною зброєю, напряду торкнулася України. Події на території Кримського півострова, а згодом – і на Південному Сході нашої держави довели неабияку актуальність цього питання, як з погляду науки, так і практики міжнародного права [1].

Світова спільнота серйозно почала задумуватись про безпеку володіння ядерною зброєю окремих держав ще у другій половині ХХ ст. Одразу після заснування ООН ідея знищення ядерної зброї стала одним із пріоритетних напрямів роботи цієї організації. Перша резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 24 січня 1946 року, передбачала створення комісії, яка мала опікуватися проблемами, пов'язаними з виробництвом ядерної енергії. Зокрема, на комісію було покладено обов'язок внесення пропозицій щодо контролю над ядерною енергією в обсязі, необхідному для забезпечення її використання виключно в мирних цілях та «виключення з національних озброєнь атомної зброї та всіх інших основних видів озброєнь, придатних для масового знищення» [1].

Проте, на перших етапах зусилля з розв'язання вказаної проблеми не мали особливого успіху: станом на 1952 рік уже три держави володіли ядерною зброєю. Протягом 1950-х років міжнародна спільнота намагалася імплементувати ініціативу Президента США Д. Ейзенхауера щодо мирного атома, створення Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), розвитку гарантій МАГАТЕ й розширення ареалу мирного використання

ядерної енергії. Однак на початку 1960-х років ще дві країни (Франція та КНР) провели випробування ядерних пристроїв, що посилило загальне занепокоєння та сформувало переконання в тому, що поширення ядерних технологій у мирних цілях не може бути відірваним від розповсюдження ядерної зброї. У березні 1963 року Президент США Дж. Кеннеді говорив про світ, у котрому 25 держав володітимуть ядерною зброєю, як про «максимально можливу небезпеку та загрозу» для всього людства.

Відтак зусилля світового політикуму, спрямовані на підписання юридично зобов'язувальної угоди щодо запобігання подальшому розповсюдженню ядерної зброї, почали давати результати. У 1961 році ГА ООН ухвалила Резолюцію № 1632 (XVI) (ініційовану Ірландією), в якій закликала всі держави укласти договір щодо заборони подальшого набуття та передачі ядерної зброї. У 1965 році, під час роботи Женевської конференції з роззброєння, провідні країни світу приступили до розгляду проекту Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Конференція завершила відповідні переговори 1968 року, й 1 липня того ж року Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) був відкритий для підписання. Він набув чинності 5 березня 1970 року для 43 країн, включаючи три ядерні держави (СРСР, Велику Британію та США) з п'яти.

Згідно з положеннями ДНЯЗ ядерними вважаються держави, котрі виготовили й підірвали ядерну зброю чи інший ядерний вибуховий пристрій до 1 січня 1967 року (ст. IX) [3]. Такими є Китай, Російська Федерація (як правонаступник СРСР), Франція, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Відтак усі інші держави є неядерними.

Основний зміст ДНЯЗ спирається на три «стовпи»: нерозповсюдження, мирне використання ядерної енергії та роззброєння [3].

Після розпаду СРСР Україна стала третьою ядерною державою в світі, тому постало питання про набуття Україною статусу «безядерної» держави. Ядерний потенціал України налічував 220 одиниць стратегічних носіїв, зокрема 176 міжконтинентальних балістичних ракет із 1240 боєголовками і 44

важкі бомбардувальники, оснащені більш ніж тисячею ядерних крилатих ракет великої дальності, не рахуючи кількох сотень одиниць тактичної ядерної зброї [2]. У 1992 році між США, Росією, Україною, Білорусією і Казахстаном був підписаний Ліссабонський протокол про скорочення і обмеження стратегічного наступального озброєння. Тактичну ядерну зброю було виведено з України 1992 року, а весь процес ядерного роззброєння завершився 1996-го, останню шахтну пускову установку міжконтинентальних ракет РС-22 (SS-24) було знищено у 2001 році [1]. Таким чином Україна стала повноправною країною-учасницею Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, 1968 р.). І саме Будапештський меморандум, підписаний 5 грудня 1994 року засвідчував перед світовою спільнотою і Україною ряд гарантій для забезпечення мирного безядерного життя українців.

За умовами Будапештського меморандуму гарантами безпеки для України виступали: Російська Федерація на чолі з президентом Б. Єльцином, Сполучені Штати Америки (Б. Клінтон), Велика Британія (Дж. Мейджор) і Л. Кучма представляв Україну. Тож, згідно з умовами меморандуму країни-гаранти безпеки зобов'язувалися:

- поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України;
- утримуватися від загрози силою, її використання проти територіальної цілісності політичної незалежності України; ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти неї, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом ООН;
- утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, отримати будь-які переваги;
- домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні, якщо вона стане жертвою акту агресії чи об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї;
- не застосовувати ядерну зброю проти України, крім випадку нападу на них самих, їхні та підопічні території, збройні сили, їхніх союзників;

- проводити консультації у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно цих зобов'язань [3].

Отже, проаналізувавши текст Будапештського меморандуму можна засвідчити його первинну недосконалість, котра й поставила Україну у таке не вигідне міжнародне становище, коли ми позбулися ядерної зброї як засобу захисту, але захищати нас від агресії, зокрема ядерної, як з'ясувалося ніхто не зобов'язується.

Література

1. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4405/>

2. Володимир Горбулін. Військово-ядерний тупик: український варіант. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/viyskovo-yaderniy-tupik-ukrayinskiy-variant-_.html

3. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_098

4. Польові випробування Будапештського меморандуму і без'ядерний статус України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uatom.org/news/325>

5. Російська агресія проти України як чинник руйнування міжнародно-правових режимів нерозповсюдження. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/rik-kolapsu-garantiy-bezpeki>

6. Які уроки має засвоїти світ і Україна після того, як «безпекові запевнення» з боку ядерних держав виявилися простим папірцем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/dvadvadcyatoyi-richnici-budapeshtskogo-memorandumu>